

Година XIV
201
Јул 2019.

ОДБРАНА

Специјални прилог

**ОСАМ ВЕКОВА СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ**

**ЧУВАР
СРПСКЕ
ДУШЕ**

Стефан Немања, фреска из Богородице Љевишке (почетак XIV века)

СРПСКО ПРАВОСЛАВЉЕ ДОБИЛО ЈЕ, ЗАХВАЉУЈУЋИ СВЕТОМ САВИ, СПЕЦИФИЧНУ НАЦИОНАЛНУ ДИМЕНЗИЈУ КОЈА ЋЕ СРПСКУ НАЦИЈУ И КУЛТУРУ ОБЛИКОВАТИ НЕ САМО У СРЕДЊЕМ ВЕКУ И ПОД ТУРСКИМ РОПСТВОМ, ВЕЋ И У ПЕРИОДУ ИЗГРАДЊЕ МОДЕРНЕ СРПСКЕ ДРЖАВЕ У 19. И 20. ВЕКУ. ОТУДА СЕ С ПРАВОМ ЗА СРПСКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦРКВУ КОРИСТИ СИНОНИМ СРПСКА СВЕТОСАВСКА ЦРКВА, А СРПСКО ПРАВОСЛАВЉЕ ЧЕСТО НАЗИВА И СВЕТОСАВЉЕМ, ТЈ. ХРИШЋАНСТВОМ СРПСКОГ СТИЛА.

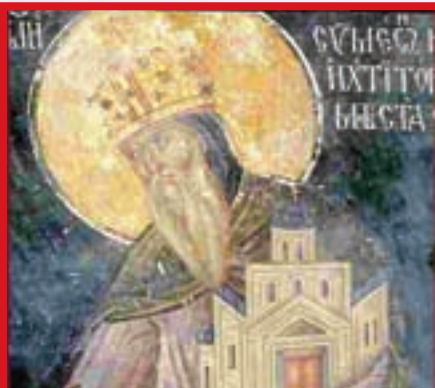
Пише проф. др Мирјана ЗОРИЋ

Иако историја српске средњовековне државе не почиње са Стефаном Немањом, владавина родоначелника немањићке династије представља прекретницу у развоју српске државности. Под снажним утицајем Византије, са првим Немањићима отпочиње двестогодишњи период најзрелијег политичког, друштвеног, економског и културног развоја српске државе која ће свој пуни процват досегнути средином 14. века, за време претпоследњег Немањића. Наследивши од својих предака државу која је деценијама сигурно корачала ка врхунцу политичке и војне моћи, цар Стефан Душан ће је у време своје владавине (1331–1355) учинити и најјачом силом на Балкану.

Нераскидиву везу са својим словенским окружењем Византија ће у 9. веку успоставити захваљујући хришћанству. Почев од солунске браће Ђирила и Методија, чија је мисионарска делатност наишла на плодно тле међу паганским племенима не само Балкана, већ и централне Европе (у Моравској кнежевини), преко институција православне цркве и ње-

них великодостојника, византијско црквено наслеђе продире дубоко у корене српске писмености, духовне и материјалне културе којом се држава Немањића могла похвалити као ретко која држава тога времена у Европи. Најстарији споменици српске, па и словенске писмености су рукописи који представљају углавном црквене, богослужбене књиге и списе, попут проповеди, јеванђеља, псалтира и молитвеника. Први сачувани рукописи и натписи потичу из 10. и 11. века. Писани су на пергаменту или клесани у камену. Међу раним српским средњовековним рукописима свакако је најпознатије „Мирослављево јеванђеље” с краја 12. века.

У време које се поклапа са доласком Стефана Немање на власт (1166. године), Србија је признавала политички суверенитет свог моћног суседа на Истоку (Византије), док је њена црква, преко Охридске архиепископије, била под духовном јурисдикцијом Васељенске патријаршије у Цариграду. Наметнувши се својој браћи као велики жупан у земљи, Стефан Немања је снажном личношћу, великом храброшћу, политичком мудрошћу, ду-

ВЕЛИКИ КТИТОР

Стефан Немања је био веома побожан владар и од почетка недвосмислено опредељен за источно-православну варијанту хришћанства које је током претходних векова ухватило дубоке корене у српским земљама. За живота подигао је и обновио већи број манастира и цркава у земљама којима је управљао (владао) и помагао хришћанске светиње у Јерусалиму, Витлејему, Риму, Барију и Солуну. Међу његовим задужбинама најзначајнији су: Манастир Пресвете Богородице код Куршумлије (прва задужбина Стефана Немање), изграђен у периоду између 1158. и 1162. године; Манастир Светог Николе код Куршумлије, завршен око 1166. године; Манастир Светог Ђорђа у Расу (Ђорђеви ступови), који је подигао 1170–1171. године у знак захвалности за избављење из тамнице посветио Светом Георгију; Манастир Светог Николе (Кончул или Казиновићи) на Ибру; Манастир Богородице Бистричке на Бистрици код Бијелог Поља; Манастир Свете Богородице Градачке (ибарски Градац) и други. Најзначајнија задужбина Стефана Немање је манастир Студеница, посвећен Успењу Пресвете Богородице. Изграђен је између 1183. и 1195, а живописан заслугом Светог Саве 1208/1209. године. Краљ Радослав је око 1235. године доградио припрату. У том манастиру Немања је 1196. године примио монашки завет (постриг). Од 1208. године у Студеници почивају и његове мошти, пренете из Хиландара где се Свети Симеон упокојио 1200. (или 1199) године.

ховним подвизима, владарским прагматизмом, дипломатским акцијама и војничким походима ударио темеље српској држави, проширио њене границе и припремио терен својим наследницима да је одлучно поведу путем политичке независности и црквене самосталности.

Захваљујући богатој ктиторској делатности за живота као и чудима која су, према причању Немањиних биографа, почела да се дешавају после његове смрти, у Србији је врло брзо успостављен Немањин хришћански, православни култ. Његовом канонизацијом (1206. године) будући српски владари стекли су и бојанско, светитељско порекло своје власти, а држава и народ, према чврстом веровању, добили су свог „заступника пред богом” који ће их штитити и избављати из невоља. Позивање на светородно порекло династије Немањића у историји српске средњовековне државе имало је велики политички, државотворни и духовни значај. Светитељски култ Стефана Немање као Светог Симеона одиграо је, посебно у нестабилним временима по српски народ, ујединитељску и помирилељску улогу.

Убрзо се Немањиним култу придружио и култ Светог Саве. Ретко се који народ може похвалити да је у најтежим временима своје историје, када је остајао без државе, успевао да очува национални идентитет и своју веру као што су то успели Срби са Српском православном црквом. За српско, православно, хришћанство, како у средњем, тако и у наредним вековима, све до данашњих дана, од изузетног значаја су лик и дело Светог Саве – ученог и поштованог монаха, духовника, просветитеља, црквеног великодостојника, првог српског архиепископа, обдареног канонисте, плодотворног писца и, наравно, свеца који се, захваљујући својим делима, преселио у вечност и трајно памћење свог, али и других народа. Ниједна личност наше прошлости није се тако дубоко урезала у свест српског народа као Свети Сава. Савин светитељски култ остао је до данас духовна вертикала српском народу и симбол пожртвованости, патриотизма и самоодрицања. Турци су веровали, ако спале мошти Светог Саве (1594), да ће уништити и његов култ у овом народу и саму

ослободилачку мисао коју је он симболизовао. Тиме су само увећали његову славу, а како вели владика Николај Велимировић, „апсолутно незнање је тријумфовало у разарању кавеза из кога је голуб већ давно излетео”.

Отац и син, Свети Симеон и Свети Сава, постали су оваплоћење и симболи политичке и црквене самосталности српског народа, битни чиниоци његове националне и духовне свести која се протеже све до најновијих времена. Савино одрицање од световне власти још за време Немањине владавине и опредељење за монашки живот обезбедиће Србији у првим деценијама 13. столећа неопходне предуслове да, у време њеног уздицања у ранг краљевине, поведе истовремено и борбу за осамостаљење сопствене цркве. Историја нас учи да је црква у институционалном и духовном смислу у средњовековном свету увек бивала ослонац и важан чинилац државног суверенитета, политичког и националног идентитета. У средњем веку положај цркве био је изузетно значајан: ниједна држава није могла рачунати на потпуну политичку независност уколико није располагала и одговарајућом црквеном, односно духовном самосталношћу. Средњовековни свет је био дубоко религиозан, страх од Бога био је у њему веома изражен, а његова посвећеност цркви изузетно велика. Утицај духовних институција очитовао се у свакодневном животу обичних људи, али и властеле и владара.

ПУТ ДО САМОСТАЛНОСТИ

Борбу за стицање независности српске цркве Сава Немањић отпочињао је у веома тешким и несигурним временима. Наиме, почетком 13. века Србија се нашла у новом геополитичком окружењу. Заузимање Цариграда и пад Византијског царства донеће јој нова искушења на унутрашњем и на спољнополитичком плану. Комадањем Византије Србија је стекла нове суседе (попут Епирске деспотовине на југу), а и даље је била изложена великој опасности од старих суседа – Угарске на северним и Бугарске на југоисточним границама – који су показивали отворену намеру да се мешају у унутрашње прилике у Србији и ути-

Свети Сава I Немањић Српски, фреска из манастира Студеница из 1314.

чу на њену спољну политику. У том бурном времену, испуњеном крупним политичким превирањима и променама на Балкану, ратови су били незаобилазни. Искористивши унутрашње сукобе у Бугарској, као и оне између Бугарске и Латинског царства, Стефан Немањић је 1208. године успео да прошири државу коју му је отац оставио у наслеђе. Освојио је градове и области око Ниша, Врања, Липљана, Призрена, Биничке Мораве, успоставивши тако јужну границу Србије на Шар-планини. Водио је ратове против Бугарског и Латинског царства и епирског деспота, а дипломатском мудрошћу успео је да осујети планирани напад Угарске са севера и тиме, бар за из-

весно време, својој држави обезбеди мир на њеним североисточним границама.

Ослободивши се напакон притиска суседних држава Стефан Немањић чини заокрет у својој спољној политици, окренувши се новим савезницима – Млетачкој републици и Римској курији, па му папа Хонорије III преко својих посланика (легата) 1217. године шаље краљевску круну, а чин крунисања (за краља Србије) обављен је у Стефановој задужбини, манастиру Жичи. Ослањајући се на веродостојне изворе, проф. др Смиља Марјановић Душанић сматра да су биле две крупне церемоније. Прва, скромнија церемонија одржана је 1217. године у Расу у Цркви Светог Петра, тадашњем седи-

шту рашког епископа, којом приликом је крунисање обављено уз присуство папског легата, док је друга, велика церемонија обављена у Жичи, пошто је Сава постао архиепископ. Ово крунисање представљало је изузетно велики политички успех српског владара и српске државе у целини. Са краљевском круном Стефан Немањић се у постојећој хијерархији хришћанских владара изједначио са осталим краљевима, а Србији је у међународним оквирима и формално призната пуна самосталност.

Док су још вођени преговори са папом око добијања краљевске круне, Сава Немањић напустио је Србију и вратио се на Свету гору. По многим, није се слагао са Стефановим превеликим ослањањем на Запад и на католичку цркву. Станоје Станојевић пише да је Сава „љут отишао из Србије”, јер тобоже „није марио католичку цркву, а све оно што је видео и преживео кад су Латини и католички свештеници продрли у Свету гору и хтели да је покоре и да је приморају на признање папске власти, улило му је одвратност, страх и неповерење према католичкој цркви и њезиним представницима и начинило га је одлучним непријатељем папе и католичке вере”. Владимир Ђоровић наглашава да је Сава „по свом васпитању био строг православца и латинофоб, и као државник је хтео да се настави Немањина традиција у православном правцу”.

Иако у личном животу строг монах и подвижник, Сава је већ у ово доба имао изграђену националну идеју и трезвено промишљање актуелне политичке ситуације на Балкану. Године које је провео у Србији, у контакту са народом, у сталном мисионарском и политичком раду, биле су за њега школа практичног живота у којој се као духовник претварао у државника који је у целокупном развоју српске државе утиснуо печат своје снажне личности. Имао је право Станоје Станојевић када је писао да је у ово време у младоме архимандриту „проврела Немањина крв и гонила га у борбу, и он се одазвао гласу, који га је позвао с неба и изнутра, и покорио се својим унутрашњим потребама и склоностима. У Студеници је Сава постао од испосника радник у народу и за народ, од верског фанатика пропагатор

социјалног морала, од младог занешења-ка организатор, државник и књижевник”.

СВЕТИ САВА И СРПСКА АРХИЕПИСКОПИЈА

Полазећи из Србије 1217. године Сава је морао бити забринут због стања у коме је оставио земљу, коју су и даље разарали династички и верски сукоби. У то време српске земље беху, како пише Никола Радојчић, „пред великом опасношћу црквеног цепања и можда верских ратова, за које је суседна Босна давала болан пример. Рашка није имала своје врховне црквене власти, и према томе није у њој могло бити ни духовног јединства, које је тада највише стварала црква, као најмоћнија културна установа (...) Охридска архиепископија била је у ово време не само грчка него и грецизирајућа, па Срби у своје мучноме положају нису могли од ње ништа очекивати, и да нису постојали променљиви политички односи између Епира и Рашке”. Ово је Сава морао имати у виду када је одлучио да у Никеји затражи самосталност за Српску православну цркву.

У таквој, за цео српски народ веома важној историјској прекретници подударили су се интереси Србије и Никејског царства и они су једно другом изашли у сусрет. Према Јовану Радонићу, „Св. Сави је успело да у Никеји убеди цара Теодора I Ласкариса и патријарха Манојла Сарантена да није у њиховом интересу сувишно снажење охридске цркве”. Пристајући да Српској православној цркви да аутокефалност, византијски цар добијао је једног савезника више у борби против Епирске деспотовине, што у то време није била занемарљива предност како у политичком, тако и у војничком смислу.

Када је дошао у Никеју Сава се обратио с молбом цару Теодору I Ласкарису и васељенском (цариградском) патријарху Манојлу Сарантену Харитопулу да за српску државу оснују посебну архиепископију и да неког од монаха из његове пратње именују и посвете за архиепископа: „...Тешко и тужно ми је, цару, зато што ми земља нема свога архиепископа...”, рекао је Сава том приликом. Цар и патријарх изашли су у сусрет тој молби, али су за архиепископа именовали и посветили

Саву Немањића. Сава је у Никеји рукоположен (хиротонисан) за архиепископа – поглавара цркве у Србији и узео је титулу „архиепископ српских и приморских земаља”. Знајући да би избор архиепископа убудуће могао наићи на разне потешкоће, Сава је замолио још да Српска архиепископија буде проглашена аутокефалном (самосталном), чиме би епископи у српској држави добили право да из своје средине бирају и посвећују архиепископе, без тражења сагласности од византијског цара и васељенског патријарха. Цар и патријарх су и то прихватили, па је тако Српска архиепископија постала аутокефална 1219. године. Тиме је српски народ око четири века након прихватања хришћанства добио духовну самосталност и црквену аутокефалност.

Чином стицања аутокефалности српске цркве није био задовољан архиепископ Димитрије Хоматијан, поглавар Охридске архиепископије, под чијом се духовном јурисдикцијом претходно налазила српска држава. Овим је он био лишен неколико епископија, многих верника и позамашних прихода. Био је и лично увређен што се са њим није преговарало око Савиног рукоположења, али га је највише погодила чињеница што су оснивањем Српске православне цркве непосредно били погођени интереси Охридске архиепископије, будући да је она, како пише Александар Соловјев, овим изгубила неколико епархија у Србији (Рашку, Призренску, Липљанску и Нишку).

Његово незадовољство касније се повећало нарочито када је архиепископ Сава почео својим људима, пре свега Србима, да замењује епископе које је поставио Хоматијан. То незадовољство, међутим, није имало већих последица за српску цркву, пошто су је прихватили васељенски патријарх и никејски цар, а по свој прилици и Теодор I Анђео, владар Епирске државе на чијој се територији налазило седиште Охридске архиепископије.

Сава је при повратку из Никеје обишао Свету Гору и свратио у Солун, где се задржао у манастиру Филокалу, чији је био један од ктитора. Ту је могао неометано да припреми све што му је требало за провођење црквене организације у Србији. Доментијан пише да ту „препи-

са многе законске књиге које требоваше његова саборна црква”, а Теодосије наводи да „пошто сабра све потребе, које припадају великој цркви, и узео са собом законске књиге..., путоваше земљи народа свога”. Под законским књигама мисли се на „Крмчију” („Законоправило”), зборник византијских закона који је Сава саставио и превео за потребе српске цркве. Претпоставља се да је дао да се у Филокалу уради одређени број преписа овог зборника, како би их по повратку у земљу поделио епископима које је намеравао да именује.

Пред крај 1219. или почетком 1220. године Сава је са пратњом стигао у Србију, где је најпре посетио брата, краља Стефана и с њим утаничио неке одлуке значајне за организацију српске цркве. Потом је отишао у Студеницу, где се поклонио моштима свога оца и извршио и последње припреме за спровођење црквене организације. Из Студенице је први српски архиепископ отишао у манастир Жичу, који је још раније био одређен за седиште архиепископије. У том манастиру на Спасовдан 1221. године одржан је државно-црквени сабор на коме је Сава крунисао свог брата Стефана за краља. То је била главна крунидбена церемонија, о којој пише и Смиља Марјановић Душанић. Сава је том приликом одржао своју познату Жичку беседу о православној вери, у којој је желео да подучи краља, властелу, новоизабране епископе и игумане, као и сам народ основним истинама православне хришћанске вере, на темељима Светог писма, дела светих отаца цркве, као и васељенских и помесних сабора.

Оснивање српске аутокефалне цркве и њених епископија померило је дотадашњу границу између католичке и православне цркве на запад, јер је западна граница тадашње српске државе излазила на Дрину, а на југозападу, прелазила Неретву. Чињеница да је већина становништва на том простору припадала православној цркви утицала је да Српска црква оствари своју јурисдикцију до поменутих граница. У Приморју, између Цетине и Бојане, живео је и велики број католика, који су се налазили под јурисдикцијом Дубровачке и Барске надбискупије (архиепископије), са више би-

скупија (епископија). Српска црква и држава нису спречавале ни ометале делатност католичких бискупија међу становништвом њихове вероисповести, једино су забрањивале мисионарску делатност католичког свештенства међу православцима.

Основни задатак Српске архиепископије са Савом Немањићем на челу било је учвршћивање и продубљивање хришћанског учења у народу, у чијем су се памћењу и обичајима задржали свежи трагови старе, паганске вере. За такво деловање били су неопходни упућени и поуздани људи, богомоље, књиге и предмети за богослужење. Сава се о свему томе старао још од времена када је био старешина Студенице, а поготово сада као архиепископ. Краљ Стефан и његов млађи брат остварили су велики подухват изградњом манастира Жиче, која је завршена 1221. године. Савини биографи наводе да је он подигао и више нових цркава, а многе старе обновио и поправио. Учене монахе Сава је доводио углавном из Свете Горе, највише из Хиландара, али је свештенство школовао и по домаћим манастирима, пре свих у Студеници. Још док је био њен архимандрит, он је непосредно утицао на образовање монаха и личним примером служио им као узор, нарочито захтевајући да се верски обреди врше као у Светој Гори, тј. у Хиландару.

Српско монаштво било је организовано по узору на византијско, пре свега светогорско. За архиепископа Саву изричито се наглашава да је у српским земљама завео „сваки устав Свете Горе”, што значи да су се монаси добровољно подвргавали тешким условима живота, обавезивали се на целибат, сиромаштво и послушност. Манастири су организовани као чврсте заједнице којима је управљао игуман са широким овлашћењима, али ипак у договору са најистакнутијим монасима. Монаси су се без поговора покоравали игуману, а приватну својину нису имали. Пуноправни власник свега био је једино манастир као установа, односно формално светитељ коме је манастир посвећен. У јавним пословима манастире су заступали њихови игумани. Под много тежим условима живело је монаштво које је припадало тзв. пустињачком монаштву, од кога се захтевала усамљеност,

односно, потпуна одвојеност од спољашњег света. У изолацији, монаси (појединачно или највише по двојица-тројица) проводили су време у посту и молитвама, а често су се бавили и књижевном делатношћу. Многи већи манастири у Србији постали су и значајна културна жаришта, јер су се у њима преводиле и преписивале не само црквене већ и световне књиге, закони, одредбе и сл. Потребна за украшавање цркава, за живописом и уметничком израдом предмета за богослужење и црквених одежди упућивала је имућније манастире и њихове осниваче да помажу и подстичу уметност и уметничко занатство, а понајвише градитељство и фреско-сликарство.

Ситуација у Србији закомпликовала се након смрти Стефана Првовенчаног (умро је у септембру 1228. године). Наследио га је његов син Радослав, син Гркиње Јевдокије, ожењен кћерком епирског деспота Теодора Анђела. Радослав је, по свему судећи, био сувише „гркофилски” оријентисан што, с обзиром на Димитрија Хоматијана, није могло бити по вољи његовом стрицу, архиепископу Сави, па је овај, избегавајући сукоб, отпутовао у Свету земљу, где је посетио места везана за овоземаљски живот Исуса Христа. Желео је да проучи живот, рад и уређење монашких колонија у Светој земљи и Египту, како би ту праксу пренео у манастире и цркве у Србији. То није био само његов лични чин, већ и корисно искуство за даљи рад младе Српске архиепископије. По повратку у земљу, он је извршио темељну реформу монашког живота у српским манастирима и читавог богослужења. Сава је том приликом посетио Јерусалим и Манастир Светог Саве Освећеног. За српске монахе откупио је Манастир Светог Георгија у Акри и Манастир Светог Јована Богослова на Сиону, претворивши их у српске монашке колоније. „Тако је Сава”, пише Јован Радонић, „ударио темељ српским монашким колонијама у Палестини које су силно цветале за трајања српске средњовековне државе, разгранавши онде богату књижевну делатност”. Сава је, затим, посетио и Витлејем, Маслинову (Јелеонску) Гору, Галилеју, Витанију, Јордан, Таворску Гору, Назарет и монашке колоније по Палестини.

ПРВЕ СРПСКЕ ЕПИСКОПИЈЕ

Уз постојеће три (Рашку, Призренску и Липљанску), Сава је у Србији основао седам нових епископија: Зетску, Хумску, Дабарску, Моравичку, Будимљанску, Хвостанску и Топличку. Тиме је Српска аутокефална црква у време оснивања обухватала десет, односно једанаест епископија, рачунајући и Жичку. Жичка епархија била је потчињена непосредно Св. Сави и звала се архиепископијом или још и „великом црквом”. После напада Бугара и Кумана 1253. године седиште Српске архиепископије пренето је из Жиче у Пећ, у Манастир Вазнесења Господњег. Теодосије пише да је Св. Сава „од ученика својих које знађаше као достојне и подобне, освећиваше за епископе и постављаше свакога на сваку страну, називајући их апостолски учитељима, учини све, колико требаше, с божанском влашћу освећења”. Као и Доментијан, и Теодосије тврди да је сваки нови епископ добио по једну „законску књигу” од Св. Саве, уз поуку како треба да руководи својом паством. Седиште нових епископија (епархија) било је у манастирима. Као и Св. Сава у Жичи, и остали епископи живели су у манастирима и били су на челу манастирског братства. Манастири су били материјално добро обезбеђени. Новоосноване епископије располагале су солидном имовином коју је приликом њиховог оснивања обезбеђивао владар, било да им је даровао властелинства или уступао посебне приходе од тргова, царина и сл. С временом су се и њихови приходи и поседи повећавали, а са ширењем српске државе пред крај 13. и у 14. веку растао је и број епископија.

По повратку у земљу Сава је домаће црквене уставе (типике) и праксу који су се до тада примењивали у Српској православној цркви допунио оним што је видео у Палестини и Малој Азији. Новине које је уводио Доментијан назива „јерусалимским исправљањем” и истиче да је Св. Сава вршио одабир онога што је одговарало нашим тадашњим приликама.

До нове смене на краљевском престолу у Србији дошло је 1233. године. Захваљујући Савином неприкосновеном духовном ауторитету и угледу у народу, ова криза убрзо је превазиђена, тако што је после краћих немира и потреса за краља дошао Радислављев брат – краљ Владислав. Сава је поново решио да обиђе Свету земљу, да посети Египат и Малу Азију. Већ је био у годинама, приближавао се крај његовог плодног живота и он је био тога свестан. Зато је одлучио да још једном, у интересу цркве и државе, учини поклоњење светињама на Истоку. Предсећајући, вероватно, да се с тог пута неће врагити (имао је у то време више од 60 година), он се на црквеном сабору 1233. године одрекао архиепископског трона, а за свог наследника изабрао јеромонаха Арсенија Сремца кога је, како пишу Савини биографи, дуго и марљиво припремао за наследника и постепено га уводио у тајне и лепоте монашког подвига и у вештину управљања црквом.

Односе између духовне и световне власти у својој држави Сава је уредио по принципу *тхеорије симфоније* (сагласја, или сагласности), слично односима који су у његово време владали у Византији. Отуда Српској цркви у средњем веку, а ни касније, није била својствена борба за власт. У Србији је, како пише Никола Радочић, „црква била дубоко одана држави. Српско свештенство није се бунило и организовало властелу против владара, како је то често чинило свештенство на Западу. У Србији је црква својски сарађивала са владаром, и није се борила против њега”. Василије Марковић наглашава да је Свети Сава био „оснивач оних интимних односа између православне цркве и Немањинке државе који су се одржали све до краја националне самосталности, па су продужени и после овога у оданости цркве националним идеалима и у идентификовању српства са пра-

вослављем, које почиње тако још са Светим Савом”.

Ти односи били су правно уређени Савиним „Законоправилем” које је он, пре свега, посветио стварању српске аутокефалне цркве, стављајући је у функцију независности своје државе. Како је овај зборник био сачињен од грчких закона које је Сава сакупио и преводио за потребе управљања српском црквом након њеног осамостаљивања, разумљиво је да су и делови „Законоправила” који су се тицали односа између световне и духовне власти преузети из византијског зборника („Епанагоге”) цара Василија I из 9. века.

ЗАКОН ЈЕ ЦАР ЦАРЕВА

И свештенство и световна власт раде зарад остварења заједничког циља, а то је добро и срећно друштво. За постизање тог циља неопходно је сагласје међу њима, које је могуће када се обе категорије потчињавају истим нормама, канонима који су дати од светих апостола и сачувани од светих отаца. У пракси се ова симфонија изражава у узајамној помоћи – молитвом с једне, и влашћу, с друге стране. На сличан начин је и Сава у „Законоправилу” нагласио складан однос међу духовним и световним титуларима власти. Основна идеја је била да је цар царева – закон. Захваљујући Сави, сви наредни архиепископи и патријарси имали су велики ауторитет у цркви и држави. Свештеници су вршили моралну поуку и били су природни, од бога постављени саветници владару. У Србији је краљ бдио над законом, који је по тадашњем схватању дат од бога, универзалан и вечан. Црква је та која не дозвољава да владарева власт прерасте у тиранију. Власт мора да буде правична, мора да се стара о свим људима, да штити слабе и сиромашне: „Јер старешине нису страх за добра дела него за зла. Хоћеш ли пак да се не бојиш власти? Чини добро и имаћеш похвалу од ње.” Номоканон нашег светитеља одбацио је и идеју *источног њајизма*, која је наметала супрематију цариградске цркве над осталим православним црквама, а која није одговарала ни догматском учењу о сабору као највишем органу црквене власти, нити канонском уче-

њу о равноправности поглавара аутокефалних цркава. За младу српску државу (краљевину) била је опасна идеја источног папизма која би нарушила тек стечену независност, тако што би њену цркву, а тиме и државу, потчинио Цариграду.

Српска црква у средњем веку имала је значајно, ако не и главно место у животу српског народа, као и државе у целини. Однос цркве и државе био је природан и складан, могло би се рећи, присан и пријатељски. Њихови интереси нису били супротстављени, већ су се узајамно допуњавали. Црква је у целини била материјално добро обезбеђена, а српско православно свештенство сматрало је државу својом и служило јој на један, себи својствен начин, који у то време није био тако уобичајена појава. Српска православна црква успела је у „Душановом законнику” да осигура себи унутрашњу самоуправу и независност у материјалном погледу. Њој је препуштено све оно што је спадало у старање о духовном благостању друштва. Према чл. 176. „Душановог законика” црква је имала право да суди чак и у нецрквеним предметима. Стојан Новаковић сматра да се овде радило о грађанским споровима, јер су у средњем веку свештеници „били свуда чувари и тумачи писаних закона”. И по Александру Соловјеву, ове спорове судио је црквени суд, јер је његов делокруг у 14. веку био доста широк. Он је „не само црквени суд за црквене људе, не само духовни суд за све парнице које се тичу духовних ствари, него редовни суд за све парнице између грађана”. „Душанов законик”, којим су били регулисани односи између цркве и државе, остао је и за ропства под Турцима оличење законодавства: „Суђења нема без закона, а кад би се закони само споменули, онда се мислило на Душаново законодавство, о коме је успомена у народу живела и по коме су се Срби између себе, свесно и несвесно, вековима судили”.

УЗДИЗАЊЕ У ПАТРИЈАРШИЈУ

За владавине краљева Драгутина, Милутина, Стефана Дечанског, а нарочито краља, односно цара Душана, српска држава је знатно проширила своје границе. У Душаново време (1331–1355) Србија је била највећа и најмоћнија држа-

ва на читавом Балкану. Уз дотадашње територије, захваљујући Душановим освајањима, обухватала је још Тесалију, грчку Македонију (осим Солуна), до Христопоља (Кавале), Епир и данашњу Албанију. Након што се 1346. године крунисао за цара, Душан је имао амбицију да српско царство наследи некада моћну Византију, па је себе после крунисања називао царем Срба и Грка. У складу са територијалним ширењем српске државе повећавао се и број епархија Српске архиепископије. У време Светог Саве почетком 13. века било их је једанаест, а касније су образоване нове: Липљанска, Кончулска, Лимска, Мачванска, Браничевска, Београдска, Скопска. Српска патријаршија је током 14. и 15. века имала преко 20 епархија. Њихов укупан број се током времена повећавао или смањивао, посебно у време турске најезде када би многе епархије тешко пострадале.

Уздизање Српске архиепископије на ниво патријаршије непосредно је повезано са Душановим крунисањем за цара. И једно и друго урађено је на Државном сабору у Скопљу 1346. године. Да би краљ Душан могао да буде крунисан за цара, тај чин морао је да обави српски патријарх. На истом сабору најпре је архиепископ Јоаникије I проглашен за патријарха (добивши титулу „патријарх српских и поморских земаља”), а Српска архиепископија уздигнута је на ниво патријаршије. Седам дана потом патријарх је на Васкрс 1346. године крунисао Душана за првог српског цара, а његовог сина Уроша за краља. Том чину присуствовали су бугарски патријарх Симеон, охридски архиепископ Никола, сви српски епископи, као и представници епархија Цариградске патријаршије које су се тада налазиле у саставу Душанове државе и светогорско монаштво. Седиште патријарха било је у Пећи, те је због тога и названа Пећка патријаршија. Патријаршија је добила положај и привилегије по узору на Цариградску патријаршију, а патријарх је, попут цара Душана и, касније Стефана Уроша, понео титулу „патријарха Срба и Грка”.

Поводом уздизања Српске цркве на ранг патријаршије реаговала је Цариградска патријаршија (патријарх Калист) 1350. године (по неким изворима

1353) анатемом и одлучењем од Цркве српског цара, патријарха и читавог народа. Услед тога настао је раскол, који је потрајао све до 1375. године. Чињеница да је до раскола дошло неколико година после скопског сабора указује да га српска црквена реформа сама по себи није изазвала, већ су се разлози за раскол налазили у тадашњим политичким приликама и односима на Балкану. Цар Душан није доживео измирење Цариградске и Српске патријаршије и скидање анатеме, које се догодило за време кнеза Лазара, а после одсудног пораза српске војске на Марици септембра 1371. године. Константин Филозоф, 56 година касније, иницијативу за помирење двеју патријаршија приписује непосредно кнезу Лазару. Објективно, обе цркве су на тај корак приморале околности пред којима су се нашле и Византија и Србија у време похода Турака Османлија на Балкан и великог страдања хришћанске војске на Марици 1371. године. После тога, како наводе извори, лакнуло је и народу и црквеним круговима, нарочито монаштву на Светој Гори где је кнез Лазар, по тумачењу Николе Радојчића, „био омиљенији него ли други српски владари (јер је измирио две цркве); народна традиција је

његове идеале највише приближила црквеним идеалима”.

Измирење са Цариградском патријаршијом није донело Српској цркви ни мир ни спокојство. Тежак пораз на Марици 1371. године био је опомена и озбиљна најава турских похода на српске земље које су се прве нашле на њиховом удару. Након смрти цара Душана (1355) Србију је захватила феудална анархија. Обласни господари почели су да се отуђују од централне власти, а водећа властела отимати око превласти у држави, нарочито после смрти цара Уроша 1371. године. Није било јаке личности која би била у стању да спречи распад српске државе. У наредним годинама постало је јасно да је само питање времена када ће подељене и уситњене српске земље постати плен Турака Османлија. У таквим околностима кнез Лазар Хребељановић, иако није био из светородне династије Немањића, и његов наследник Стефан били су најодлучнији у одбрани њеног државног и духовног наслеђа.

Оваква ситуација морала се свакако одразити и на прилике у Српској цркви, пре свега на њен унутрашњи живот и организацију. Услед турских освајања средиште државе померало се северније, у Поморавље и Подунавље. У овим областима у то време (време кнеза Лазара) подигнути су манастири: Раваница (1381), Лазарица, Горњак, Љубостиња и други. После доја са Турцима на Косову пољу на Видовдан 28/15. јуна 1389. године српски народ је, у промењеним околностима (које је изазвала Ангорска битка 1402. и пораз турске војске од Монгола), добио још једну прилику да обнови и економски ојача своју државу – Српску деспотовину, под деспотом Стефаном Лазаревићем. О духовном и економском напретку Србије у то време (у првој половини 15. века) најбоље сведоче и данас сачуване Стефанове задужбине грађене у српско-византијском стилу, нарочито манастир Манасија (Ресави).

Манасија је постала велики духовни и просветитељски центар Деспотовине. Ту се развила и богата преписивачка делатност, тзв. Ресавска преписивачка школа, по којој је овај манастир постао симбол духовности и просвећености у наредним вековима. Сматра се да је српски

1219.

Српска црква постала аутокефална, за њеног првог архиепископа је посвећен **Сава Немањић**

Свети Сава саставио, први српски устав, номоканон – **Законоправило**

1221.

Краљ Стефан Првовенчани и његов млађи брат **Сава I Немањић** подигли манастир **Жичу**

Грб Немањића

1183.

Манастир Студеница

1230.

Манастир Пећка патријаршија – комплекс цркава, грађен преко једног века

1253.
Манастир Високи Дечани

1253.

Седиште Српске архиепископије пренето **из Жиче у Пећ** у Манастир Вазнесења Господњег

Икона Богородице Тројеручице – најпоштованија икона у Хиландару и најзначајнија икона српског народа

Стефан Драгутин Немањић
1251–1316.

Задужбине Немањића

Пресвета Богородица, Свети Никола, Ђурђеви ступови, Студеница, Хиландар, Жича, Милешева, Пећка патријаршија, Сопоћани, Морача, Рача, Бешеново, Трноша, Тврдош, Богородица Љевишка, Грачаница, Бањска, Дечани, Свети Архангели, Крка, Раваница, Љубостиња, Велики метеори

1255.

Манастир Сопоћани

1321.

Манастир Грачаница

**Стефан Урош II
Милутин Немањић**
1253–1321.

**Стефан Урош III
Немањић**
1276–1331.

**Стефан Урош IV
Душан Немањић**
1308–1355.

1346.

Српска архиепископија уздигнута на степен Српске патријаршије

1349.

Најважнији закон средњовековне Србије – Душанов законик

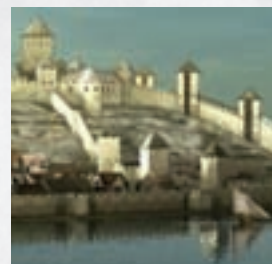
**Стефан Урош II
Милутин Немањић**
1377–1427.

**Ђурађ Вуковић
Бранковић**
1377–1456.

1405.

Деспот Стефан пренео престоницу у Београд

1463.

Пећка патријаршија – припојена Охридској архиепископији

**Арсеније III
Чарнојевић**
1633–1706.

Патријарх Арсеније III Чарнојевић у периоду између 1690. и 1695 извршио прву организацију Српске цркве у Аустрији, формирајући Крушедолску митрополију (са седиштем у манастиру Крушедол), односно од 1713. године Карловачку митрополију, са седиштем у Сремским Карловцима

1557.

Обновљена Пећка патријаршија

1766.

Српска црква под јурисдикцијом Цариградске патријаршије

1879.

Београдска митрополија постала самостална (аутокефална) црквена област

**Патријарх српски
Павле**
1914–2009.

Српски манастири били су и остали молићвена и духовна станишта, народна зборишта и културна средишта српској верујућој народа. Они су вековима чувари њавославне вере и свейосавске традиције.

1920.

Упостављана уједињена Српска православна црква

Српска православна црква се након распада СФРЈ вратила под окриље своје матичне државе Србије, са статусом, правима и слободама које је уживала у најбољим временима

народ захваљујући раду и утицају ресавске школе сачувао свој језик. По правилима ове школе радило се у Љубостињи, Хиландару, Пећкој патријаршији, Дечанима, а њен утицај осећао се и у Македонији, Бугарској, Румунији и Русији. Један од главних сарадника Ресавске школе био је Константин Филозоф, а касније и Григорије Цимблак. У Манастију су радили учени монаси – писци, преводиоци, књижевници, преписивачи – који су преписивали и украшавали рукописе и књиге. Интензивно су преписиване и превођене књиге за богослужбену употребу и духовно уздизање монаха. У овом манастиру Константин Филозоф је написао и „Житије деспота Стефана Лазаревића”. Преписи и преводи Ресавске школе постали су веома цењени и сматрали су се узорима будућим рукописима све до 18. века.

Деспот Стефан је 1405. године пренео своју престоницу у Београд, који тада први пут постаје и престоница Србије. Био је веома образован, много је читао и бавио се писањем. Његово „Слово љубве” сврстава се међу најпознатија дела ренесансне књижевности. Као велики покровитељ уметности и културе, пружао је подршку и уточиште ученим људима из Србије и избеглицама из околних земаља које су већ заузеле Османлије. Подаци говоре да су оба деспота, и Стефан Лазаревић и Ђурађ Бранковић, били не само ретки књигољупци, већ су доводили из Свете Горе учене монахе у Србију и то не само због преписивања књига, већ и исправљања текстова и превода. Деспот Стефан је био мецена Константину Филозофу, једном од главних сарадника Ресавске школе.

Релативно затишје и привредни процват, који су настали у Србији деспота Стефана Лазаревића, омогућили су да она постане уточиште монаха (и не само њих) који су бежали из области у којима се већ била учврстила турска власт. То је време масовне имиграције бугарског и грчког монаштва у Србију, али и српског из јужних крајева који су били на удару Турака, што је допринело да се на територији државе деспота Стефана знатно повећа број монаха и манастира. Григорије Цимблак и Константин Филозоф, који су дошли у Србију после 1402. године, јед-

нодушно истичу велики број манастира и интензиван духовни живот њихових монаха. Бележи се нарочито пораст пустињачког, усамљеничког монаштва, док је раније у Србији било претежно заступљено киновијско монаштво, које се карактерисало животом монаха у манастирским заједницама.

Владавина деспота Ђурађа Бранковића (1427–1456) представљала је последњи бедем одбране Српске деспотовине од Турака Османлија. Падом њене престонице (Смедерева) 1459. године нестало је и симбола српске државности у средњем веку, немањићке Србије, а за њом су и остале српске земље допале турског ропства: Босна 1463, Херцеговина 1482, а Црна Гора 1499. године (остала је у вазалном статусу). Са преласком Дунава и Саве, Турци заузимају Београд 1521. године и Јужну Угарску (данашњу Војводину).

Не постоје поуздани докази шта је било са Српском патријаршијом после пада Деспотовине 1459. године, односно у време последњег српског патријарха Арсенија II који је био на њеном челу од 1453. до 1463. године. Претпоставља се да је била укинута, а српска црква је дошла под власт Охридске архиепископије. Са губитком државе, за Србе и њихову цркву наступило је ново време која ће из корена променити њихов живот и изложити их физичком страдању и великим губицима.

ТУРСКИ ВАКАТ

Време од пада Деспотовине под турску власт (1459) и смрти патријарха Арсенија II 1463. године представља велику прекретницу у историји Српске православне цркве. Српска црква поделила је судбину свог народа у време када су, како каже народно предање, „живи завидели мртвима”. Са турским освајањима нови положај Српске цркве одредиће сасвим други правац у њеном даљем развоју, унеће нове елементе у њену унутрашњу организацију и на новим основама изградиће однос ове цркве према (српском) народу и новој, турској власти.

Турско освајање српских земаља у 14. и 15. веку било је праћено паљењем и разарањем цркава и манастира, пљачком

црквених имања и покретне имовине, нарочито црквених реликвија и претварањем цркава у џамије. У војним походима османлијске војске посебно су страдале цркве и манастири који су се налазили уз друмове, у градовима и око градова, нарочито на правцу турских надирења. Поједини манастири су запустели, а неким се чак губи траг. Узмичући пред Турцима према северу, уз Велику Мораву, преко Саве и Дунава у јужну Угарску, заједно са народом и властелом повлачило се свештенство и монаштво, носећи са собом све оно што се од покретне имовине у датим околностима могло понети. Српско свештенство након пада Српске деспотовине почиње да организује Српску цркву у јужној Угарској. У то

ФРУШКОГОРСКА СВЕТА ГОРА

У новим областима граде се нове или прихватају старе цркве и манастири: у Банату Војловица, Ходош, Бездан; у Бачкој Ковиљ; у Срему Гргетек, Фенек, Крушедол, Хопово, Јазак, Беочин, Шишатовач; у Славонији Ораховица, Пакра и Лепавина; у Босанској крајини Моштаница, Гомионица, Хрмањ; у северној Далмацији Крупа, Крка, Драговић и други. У другој половини 15. и првој половини 16. века Српска црква ствара нове епархије у Угарској, Хрватској и Босни, где их није било пре доласка Турака: Сремска епархија са седиштем у Крушедолу, епархије у Вршцу и Будиму, Дабробосанска, која је проширила своју јурисдикцију над Босанском крајином и др. У старим српским земљама буја верски живот онде где су кнежинске самоуправе у 15. и 16. веку слабиле притисак туђинске власти и омогућиле слободнији културни живот.

доба Фрушка гора ће се окитити многим српским манастирима.

У другој половини 15. и почетком 16. века, у време последњих српских деспота, биће изграђена нова црквена организација у јужној Угарској. Међутим, после битке на Мохачу 1526. и пада Будима 1541. године у турске руке, и Срби у Угарској доживеће судбину својих сународника јужно од Саве и Дунава.

Охридска архиепископија је прва православна црква на Балкану која је дошла под власт Османлија. Они су је, ширећи се преко балканских земаља, помагали како би своју јурисдикцију проширила и преко историјских граница старе Охридске архиепископије. Користећи такво стање Охридска архиепископија под своју духовну надлежност постепе-

МАНАСТИРСКЕ ШТАМПАРИЈЕ

Ширењу српских црквених књига нарочито су доприносиле манастирске штампарије у 16. веку. „Већ 37 година после проналаска штампарије, крајем 15. века”, пише Радослав Грујић, „а после и током 16. века, покушавали су и успевали, бар за неко време, српски монаси да у манастирима по Црној Гори, Србији и Јужној Србији отворе штампарије за штампање црквених књига”. Иницијативу је крајем 15. века дао Ђурађ Црнојевић оснивањем једне штампарије (на Цетињу 1493/95. године), а поред штампарија на Ободу и у Млецима, било је и мањих штампарија у Србији које су радиле дуже или краће време: у манастиру Рујну (1537), Грачаници (1539), Милешеви (1544–1557) и др. Наши монаси радили су као штампари и у штампаријама у Скопљу и Скадру, које су деловале и после обнављања Пећке патријаршије.

но преузима и већину епархија Пећке патријаршије. То свакако није чињено без знања, па чак и помоћи Турака и Цариградске патријаршије (падом Цариграда 1453. године и седиште Васељенске патријаршије у овом граду долази под турску власт). За разлику од Васељенске патријаршије и Охридске архиепископије, Пећка патријаршија све до 1557. године, иако није била званично укинута, није имала положај аутокефалне цркве у Турском царству. У којој мери се она после смрти последњег патријарха Арсенија II (1463. године) одржала као јединствена црквена организација тешко је утврдити, али оно што су турска централна власт у Цариграду и њени заповедници на северној граници морали да имају виду, јесте чињеница да су српске земље до битке на Мохачу 1526. године биле граничне турске области према Угарској. То је српској црквеној организацији, иако формално непризнатој од турске власти, омогућило да несметано функционише у ово доба, па чак и да се шири према северозападу после слома угарске државе 1526. године.

Сеобама у средње Подунавље, северозападно од Дунава, Саве и Уне, које су се одвијале у континуитету од 15. закључно са 18. веком, српско становништво носи у себи и своја веровања, стварајући и сопствену црквену организацију у новим срединама. На територији суседне Аустрије организује се војна граница, коју чине православни Срби као живи зид између Отоманског царства и римокатоличке Аустрије. Од Баната и Бачке, преко Срема, Славоније, ка Босанској крајини, Лици и Далмацији, са новим колонистима из старих српских земаља шири се и Српска црква. Заједно са својим народом ишли су монаси и свештеници, носећи највеће националне и духовне драгоцености које су се могле понети из старе отаџбине. Ношене су мошти Срба светитеља, књиге, иконе, црквени сасуди, украси...

Однос званичних турских власти према српској цркви био је, за скоро пуних стотину година, више толерантан него насилнички. Остављајући хришћанске богомоље на миру, према изворима, Турци су у освојеним крајевима и у вазалним земљама подизали џамије за своје градске посаде и за колонисте. И Јо-

ван Цвијић је истицао да су Турци, ту и тамо, рушили само мале цркве, „али су зазирали од великих цркава и манастира као Дечана, Пећке патријаршије и Грачанице, јер су у њима изазивале страхопоштовање”. Једино је у ратним походи-ма, „хуци ратног беса” војска рушила цркве, делом из „верске ревности”, а делом због пљачке.

Сем главних немањихких задужбина, под Турцима су се највише очувале оне цркве и манастири који су били смештени у забитим и неприступачним крајевима. Велики манастири остали су снажни духовни центри чију аутономију Турци углавном нису дирани, сем када је у питању било узимање редовног харача. Народ је ишао на поклоњење својим светитељима, чије су мошти чуване у Студеници (Светог Симеона), Милешеви (Светог Саве), Дечанима (Стефана Дечанског), Раваници (кнеза Лазара), Крушедолу (мошти Бранковића)... У манастирима су редовно вршена богослужења, монаси су, без обзира на своје оскудно образовање, и друге описмењавали, учили вери и духовном животу. Говорили су и писали о славној српској прошлости, о великим и знаменитим прецима – српским владарима и светитељима. Поред поменутих светитеља, у народу су поштовани и Света Петка Парскева, Свети Јоаникије Девички, у манастиру Девичу, Свети Василије Острошки Чудотворац и други.

ОБНАВЉАЊЕ ПЕЋКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

Мало се зна о црквеној управи на подручју Српске патријаршије током 94 године, односно од смрти последњег патријарха 1463. до обновљања Пећке патријаршије 1557. године. Иако је Охридска архиепископија тада успела да „покрије” готово читав тај простор, остали су нејасни виши јерархијски односи у Српској цркви. Има случајева који указују на самосталан рад појединих српских епископа, нарочито зетског, херцеговачког и београдског митрополита, „који се (у појединим периодима) помињу без ознаке да су подвласни охридском архиепископу”. У сваком случају, на основу расположивих извора и литературе може се закључити

да су области Пећке патријаршије постепено потпадале под управу Охридске архиепископије, свакако не својом вољом. Тај процес се одвијао оним темпом којим су и српске области (земље) потпадале под турску власт. Околности да се после смрти патријарха Арсенија II није могао изабрати нови патријарх омогућиле су да охридски архиепископ прошири своју црквену власт најпре на области Деспотовине, затим Босне и Херцеговине, док је у Црној Гори она могла бити само привидна, с обзиром на њен вазални статус у Османском царству. С временом је код охридских архиепископа оживела стара тежња да поврате стање какво је било пре 1219. године, када је Свети Сава основао Српску архиепископију.

Уместо тога Велика порта је 1557. године одлучила да дозволи обнављање Пећке патријаршије, омогућивши на тај начин и Србима, као и Грцима (у оквиру Охридске архиепископије), пуну слободу исповедања своје вере и организацију црквене власти на највишем нивоу. У том моменту интереси Порте подударили су се са интересима српског народа. Наиме, простор на коме је живео српски народ представљао је основу европског дела Турске царевине и залеђе њеног фронта који се увелико померио преко Саве и Дунава. Турци нису желели да изазивају и провоцирају Србе, а посебно су хтели добре односе са Српском црквом. На другој страни, измирење народа са турским властима, посебно после Мохачке битке (1526) када је постало јасно да нема брзог ослобођења од Турака, било је за Србе једини начин да побољшају свој положај али и положај Српске цркве.

Са обнављањем Пећке патријаршије 1557. године почиње нова епоха у историји Српске православне цркве и српског народа у целини. Патријаршија ће у наредна два века, све до поновног укидања (1766), потпомоћи верско уједињење и националну хомогенизацију српског народа, а својим постојањем и радом васкрснути идеју изгубљене (немањих) државе. Без ње, као најпоузданијег интегративног фактора, српски народ за време дугог ропства под Турцима неће бити у стању да се припреми за велике изазове који су га чекали у 19. веку.

Имајући у виду области на којима се простирала њена јурисдикција, Пећка патријаршија успела је да духовно обједини све српске етничке просторе, па чак и више од тога (делове Бугарске и Угарске). Од старих области некадашње Пећке патријаршије (пре турске најезде) покривала је северну Македонију са Скопљем, област Ђустендила и Самокова у западној Бугарској, области средњовековне Србије и Зете између Дуна-

СРБИ МУХАМЕДАНЦИ

Обнављање Пећке патријаршије у нашој традицији везује се за личност Мехмед-паше Соколовића, Србина из села Соколовића код Вишеграда и васпитаника манастира Милешево, који је као дете одведен у Турску, примио ислам и доспео до положаја великог везира. О његовим мотивима да обнови Пећку патријаршију и тако ојача положај српског народа у Отоманској империји Константин Јиричек пише: „Однос Соколовића према Пећкој цркви показује да код Срба мухамеданаца 16. века свест о националном и верском пореклу није била угашена. Они су се трудили да код Порте заложу свој утицај за добро националне цркве, јединог остатка домаће државне организације”. Владимир Ђоровић је у обнављању Пећке патријаршије видео „турску добру вољу да задовољи Србе”, а Бранислав Ђурђевић „последницу историјских услова”. За првог патријарха обновљене патријаршије постављен је Мехмедов брат Макарије Соколовић који је, према изворима, пре постављења за патријарха наводно био архимандрит манастира Хиландар.

ва и Јадранског мора, затим нове дијецезе у Босни и Херцеговини, Далмацији, Хрватској и Славонији са Сремом и у Угарској, све до Будима. Тако је Пећка патријаршија после 1557. године проширила своју јурисдикцију не само над српским етничким просторима из периода средњег века, већ и тамо где се српски народ населио у 15. и 16. веку. У време свог највећег опсега, у другој половини 16. и у 17. веку, Пећка патријаршија имала је четрдесет епархија, на широком простору од Будима до реке Дрим у Албанији и од западне Бугарске до Јадранског мора, од тога 16 митрополија и 24 владичанства. Њена јурисдикција прелазила је граница ондашњег Турског царства, будући да су пећке патријархе признавали и они Срби који су избегли из Турске и населили се у Војној крајини, у Хрватској. За разлику од претходног периода дозвољена је обнова и изградња нових цркава и манастира. Подигнута је из темеља пећка припрата и потом живописана. Живописана је грачаничка припрата, изграђени су овчарско-кабларски манастири...

На основу добијених повластица патријарх Макарије приступио је организацији Српске цркве. Обновно је опустеле епархије, у њима поставио епископе (Србе) и основао нове, којима су обухваћени и расељени Срби: Требињска у манастиру Тврдошу, Пожешка у Славонији, Марчанска, Јенопољска, Вршачка, Будимска, пре тога Сремска... Седишта епархија постепено се померају из манастира у градове (Дабробосански митрополит прелази у Сарајево, Херцеговачки у Мостар итд). Епископи по епархијама почињу савесније да надгледају рад манастира и нижег свештенства. Слично раде и патријарси, обилазећи сами епархије или надзирајући их преко својих егзарха (заступника). Активност патријаршије у другој половини 16. века одвијала се и у чешћем сазивању Сабора Српске цркве и састајању Светог Синода. Захваљујући новој организацији српски народ је тада остварио духовно и политичко јединство какво није имао ниједан хришћански народ на Балкану у то време, осим грчког.

Права и повластице које је патријарх Макарије добио од султана биле су исте као и оне које су уживали васељенски па-

тријарси. Њему и епископима било је зајемчено слободно исповедање вере, слободно управљање црквеним имањима, као и право прибирања дажбина од народа, свештеника и калуђера за годишњи данак султану. Патријарх је пресуђивао спорове међу свештеницима, решавао брачне спорове у хришћанским породицама, имао је право наслеђа код оних који умру без законитих наследника (право кадуцитета). Митрополити и владике имали су све оне духовне, грађанске, културне и политичке компетенције у оквиру својих епархија, које су имали патријарси над читавом Патријаршијом. Надзирали су рад манастира и нижег свештенства у својим епархијама, водили бригу о црквама, манастирима и њиховим имањима, посвећивали и рашчињавали свештенике и заступали паству пред државним властима своје епархије. Као и патријарси, и они су имали право ношења оружја и држања оружане пратње која им је помагала при сабирању црквених прихода. Као народни поглавари имали су право да суде својим верницима у споровима како брачним и наследним, тако и у многим грађанским споровима, где су турске власти сматрале да се не могу применити прописи шеријатског права.

ПАТРИЈАРХ И ДУХОВНИ И СВЕТОВНИ ВЛАДАР

Према повластицама добијеним од султана пећки патријарх био је духовни и световни поглавар српског народа. После Макарија, њега је бирао Сабор, који је окупао српско високо и ниже свештенство и народне представнике, а избор је потврђивао султан бератом. Код Срба у Пећкој патријаршији избор патријарха није зависио од централне власти у Цариграду, у тој мери као код Грка у Васељенској патријаршији, што се може тумачити геополитичким разлозима. Српске земље биле су на периферији Турског царства, док је васељенски патријарх столица у Цариграду. Као духовни и политички поглавар српског народа, пећки патријарх уживао је заштиту турских управних органа, имао је оружану пратњу јаничара, а турске власти су му помагале у сабирању верских приреза (додат-

них пореза). Он је одговарао држави за верност и послушност своје пастве, приликом наименовања плаћао велику суму државној благајни и сваке године патријаршијски данак.

Јачању веза између цркве и српског народа, уз ниже свештенство, допринесли су и манастири. Они су одувек били главно место окупљања сеоског света из ближих и даљих крајева, око њих су се одржавали народни сабори (традиција окупљања на црквеним и манастирским саборима одржала се на српском селу до савременог периода), око њих се трговало, продавало, женило и удавало, о свему и свачему се договарало. Зато су манастири у турско време, поред духовног, представљали и економско, културно и политичко средиште народа у областима у којима су се налазили.

Мисија манастира и њиховог братства у културном и просветитељском уздизању српског народа постепено слаби од краја 15. века, али не и традиција немањихке културе, коју чувају Пећка патријаршија и главни српски манастири. Неговањем култа Светог Саве, који је живео у српском народу и у овим тешким временима, Српска православна црква желела је да оствари континуитет са државном идејом немањихког периода. Без обзира на помањкање теолошког и духовног образовања калуђера, који су већином били неуки и необразовани, у манастирима су се училе основе хришћанске науке и црквеног богослужења. И у тако тешким временима свештеници и монаси једини су нешто чинили на плану духовности и културе уопште. У време турског ропства није било услова за иоле богатију ктиторску делатност, градњу и осликавање цркава. Радило се скромно, према економским могућностима поручилаца. Дела иконописа углавном опонашају старо сликарство, мада је било веома талентованих сликара и мајстора, попут Лонгина или Георгија Митрофановића.

Упркос многим недостацима манастири ће у турско време учинити велику услугу Српској цркви. Преко њих је она одржавала везе са народом, учвршћивала хришћанско учење, гајила, колико-толико, књижевност и писменост, оживљавала традицију Немањихке државе и слу-

жила се њима како би ширила свој утицај на широке масе. Да није било манастира и њихове посредничке улоге, као и нижег свештенства, Српска црква би у народу имала још слабији духовни и политички утицај онда када јој је он био најпотребнији, у време ратова са Турцима у 17. и 18. веку.

У БОРБИ ПРОТИВ ТУРАКА

Оно што је остало заједничко српској цркви из доба Немањиха и Пећке патријаршије јесте однос према народу, повезаност народа и цркве, додуше, у турско време више на традицији, обичајима и веровањима народа, него на хришћанској догматици и канонима православне цркве из немањихког периода. Ово повезивање Српске цркве са народним масама кроз слободан однос верника према цркви и повезивање верског са народним у основи карактерише њену мисију у периоду аутономије Пећке патријаршије (1557–1766), када се црква ставила у службу народа и његове борбе. Најпре, у остваривању културних и национално-политичких циљева, да би се већ крајем 16. века укључила и у борбу српског народа против Османског царства, подносећи и сама велике жртве.

Захваљујући искуствима стеченим у време аутономије Пећке патријаршије, српски народ је успешно наставио борбу за црквено-школску аутономију у Угарској у 18. и 19. веку. С правом историчари тврде да је црквено-школска аутономија српског народа у Угарској, онако како се изграђивала у 18. и 19. веку, поникла из организације и традиције старе Пећке патријаршије. На истим основама развила се и црквено-школска аутономија Срба у Босни и Херцеговини почетком 20. века. Пећка патријаршија је као хришћанска црква врло брзо дошла у сукоб с Турским царством. Стављајући се у службу свог народа и његове борбе против освајача, она није имала начина да остане по страни.

Промена става Пећке патријаршије према Турском царству почиње само десет година по њеном обнављању, када османске власти на Балкану продају црквена и манастирска добара и знатно повећавају финансијски терет на имовину

цркава и манастира. Напад на црквена и манастирска имања био је само најавна поштреног курса турских власти према хришћанима у европском делу царства. Крајем 16. и почетком 17. века османско феудално друштво и државу додатно је захватила озбиљна криза која се одразила у порасту унутрашње анархије и појачаном притиску турских власти на хришћанске народе и њихову црквену хијерархију на Балкану. Томе треба додати и политичка превирања у самом царству која се јављају после смрти Сулејмана Величанственог (1565) и прве озбиљне поразе турске војске од хришћана (битка на мору код Лепанта 1571), што је потлаченим народима био сигнал да мењају свој однос према туђинској власти.

По завршетку тринаестогодишњег Сисачког рата 1606. године, у коме је српски народ учествовао на страни хришћана, Српска православна црква неће више никада повратити изгубљено поверење турских власти. Ни мирољубива политика појединих патријарха, који су готово кроз читав 17. век покушавали да се врате на „макаријевску” политику компромиса и сношљивих односа са турском влашћу, није могла да премости настали јаз који се ширио између српског народа и турских власти. Уколико је Турско царство све више захватала феудална анархија, на селу јачао притисак кроз читлучење, у граду расла криза због општег привредног опадања, утолико је незадовољство нашег света тражило одушка у појачаном отпору према турској власти. А ова је на то одговарала повећаним притиском на Српску православну цркву. Овакви односи трајали су све до краја 17. века, када у Великом бечком рату између Аустрије и Турске 1683–1699. године почиње узмицање Турског царства из Европе.

Бечки рат је одвео аустријску војску дубоко на територију европског дела Турске, све до седишта српских патријарха у Пећи. Патријарх Арсеније III Чарнојевић придружио се са српским устаницима аустријској војсци 1689. године и с њом се, уз више од сто хиљада људи, војника, њихових породица и осталог народа, 1690. године повукао преко Саве и Дунава, према северу, све до Будима и Сент Андреје. Карловачки мир 1699.

године (којим се завршио рат) раздвојио је земље Пећке патријаршије на два дела: епархије на некадашњим турским поседима у Угарској и Хрватској ушле су у састав Аустрије, један део пастве који је живео у Далмацији нашао се под влашћу Млетачке републике, а земље јужно од Саве и Дунава, после Пожаревачког мира 1718. и Београдског мира 1739. године, остале су под влашћу Турске. Од Београдског мира 1739. па све до Берлинског конгреса 1878. године граница између Турског и Османског царства водиће долином Дунава и Саве и раздвајаће српски народ, приморавајући га да живи подељен у два монархијама.

НАСТАНАК И ПРОЦВАТ МИТРОПОЛИЈЕ У УГАРСКОЈ

Територијално „цепање” Пећке патријаршије имаће велики значај за развој Српске православне цркве у целини. Кад је 1690. године прешао у јужну Угарску с делом црквене хијерархије и народа, патријарх Арсеније III Чарнојевић успео је да (у периоду између 1690. и 1695) издејствује привилегије од аустријског цара Леополда I за црквену аутономију српског народа у Угарској. На основу тих привилегија он је извршио прву организацију Српске цркве у Аустрији, формирајући Крушедолску митрополију (са седиштем у манастиру Крушедол), односно од 1713. године Карловачку митрополију, са седиштем у Сремским Карловцима. Карловачка митрополија уживала је аутономни статус у оквиру Пећке патријаршије да би је Васељенска патријаршија након укидања Пећке патријаршије (1766) прећутно признала за независну и самоуправну цркву српског народа у Угарској.

Иако је начелно признавала старешинство Патријаршије у Пећи, Карловачка митрополија ће се у наредном периоду развијати и организовати самостално, у складу са новим политичким и културним приликама које су владале у Угарској почетком 18. века. Читав историја Карловачке митрополије представља је борбу Срба да очувају православље, да опстану као народ и сачувају културни идентитет у великој аустријској царевини. У Сремским Карловцима отворена је гимназија, а 1794. године

и Богословија која је кроз читав 19. век школовала свештенике не само за потребе Карловачке митрополије. То је време процвата фрушкогорских и других манастира. Штампалу се књиге, излазе први српски часописи („Летопис Матице српске”) и новине, ангажују се познати српски сликари и иконописци, књижевници и песници... Све се то одвијало под окриљем цркве, која је била најчвршћи и најпоузданији гарант опстанка, духовног и материјалног живота српског народа на овим просторима. Карловачка митрополија ће у време митрополита Јосифа Рајачића постати патријаршија 1848. године, а те године српски народ у Угарској прогласио је и своју Војводину. Од 1848. до 1861. године Рајачић је носио титулу архиепископа карловачког и патријарха српског.

Током два века свог аутономног статуса Карловачка митрополија функционисала је на основу привилегија које је добила од Аустрије крајем 17. века. Срби у Аустроугарској монархији надживели су и као народ и као црква то царство. Сремски Карловци дуго су словили као „српски Сион”, а Нови Сад као „српска Атина”. Српске школе, богословија, гимназије, учитељске и друге школе биле су на нивоу сличних установа у Аустроугарској. Угледни тамошњи Срби трговци, привредници, писци, ствараоци уопште настојали су да сачувају сопствени духовни и национални идентитет. Када су стварањем Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године створени услови и за црквено уједињење српског народа на читавом југословенском простору, Карловачка митрополија 1920. бива укинута, а њене епархије (Пакрачка, Горњокарловачка, Бачка, Темишварска, Вршачка, Будимска и Архидијецеза сремско-карловачка) ушле су у састав обновљене јединствене српске патријаршије.

Пећка патријаршија изашла је јако оштећена из аустро-турског рата 1683–1699. године. Ратни вихор и сеобе опустошили су српске земље, пре свега Косово и Метохију, област где се налазило седиште патријаршије у Пећи. Масовно исељавање српског народа за време Бечког рата, нарочито из градова и колонијација Арбанаса на Косово и Метохију, ослабили су етничку базу Патријаршије.

Неповерење турских власти према Српској цркви и њеној хијерархији и даље је расло. Већ у ово доба јављају се покушаји да се на положај Пећког патријарха доведе један Грк. Аустро-турски рат 1737–1739. и везе патријарха Арсенија IV Јовановића Шакабенте с Аустријанцима у том рату, које су довеле до мањих уставних покрета католичких арбанашких и брдских племена у Црној Гори и у Новом Пазару, после којих је патријарх Арсеније IV побегао у Аустрију, допринели су да се положај Пећке патријаршије још више погоршао. Ово ће вешто искористити Васељенска патријаршија, како би издејствовала укидање Пећке патријаршије и њено припајање Цариградској патријаршији.

Последњи Србин на трону пећког патријарха био је Василије Бркић, Карловчанин, који је 1765. године био уклоњен с положаја под оптужбом да је био неверан султану, а у Пећ је за патријарха доведен Грк Калиник. Цариградски патријарх Самуило покушавао је у то време свим средствима да прошири власт своје патријаршије на све православне народе на Балкану. Пећки патријарх Калиник, заједно са Грцима епископима на територији патријаршије, поднео је предлог да се она укине и припоји Васељенској патријаршији у Цариграду. Султан је ферманом од 11. септембра 1766. одобрио укидање Пећке патријаршије и њено подвргавање Цариградској патријаршији. „Од сада се укида и само име Пећке патријаршије”, стајало је у ферману.

Укидањем Пећке патријаршије у Црној Гори образована је Митрополија цетињска, чиме је црногорска црква издвојена из организације Српске православне цркве. Црногорска црква је у то време уживала самосталност, будући да су црногорски црквени поглавари (владике) уједно били и политичке вође, владари тадашње црногорске државе и династије Петровића. У Црној Гори је постојала нека врста православне теократске владавине, са јаким ослонцем на Русију. Кнез Данило I средином 19. века одвојио је црквену од световне власти у овој држави која је у то време, заједно са Кнежевином Србијом, утирала пут ка пуној независности. Са укидањем Охридске архиепископије 1767. године, изузимајући

Црну Гору, све словенске земље на Балкану дошле су крајем 18. века под посредну црквену власт Цариградске патријаршије.

ПОНОВНО ВАСПОСТАВЉАЊЕ СРПСКЕ ПАТРИЈАРШИЈЕ

Како је српски народ живео готово на читавом јужнословенском простору, већ од 17. века, а нарочито од укидања Пећке патријаршије 1766. године, из јединствене организације Српске цркве издваја се неколико црквених области које су формирале самосталну црквену организацију. Крајем 17. века Срби у Хабзбуршкој монархији основали су Карловачку митрополију, укидањем Пећке патријаршије у Црној Гори је образована самостална Митрополија цетињска (Црногорска митрополија), од 19. века развија се и српска црква у Далмацији, Босни и Херцеговини, јужној Србији и Македонији, а упоредо са ослободилачком борбом српског народа у Београдском пашалуку и обновом српске државе у 19. веку, 1831. године успоставља се и Београдска митрополија, најпре као самоуправна црквена област под старешинством Васељенске (Цариградске) патријаршије, да би 1879. године канонским путем стекла пуну самосталност.

У матичним српским земљама под турском влашћу од 1766. године Српска црква потпала је под јурисдикцију Цариградске патријаршије. Васељенска патријаршија преузела је целокупну имовину српске цркве, као и епархије у којима су већину епископа чинили Грци фанариоти. Велики број Срба емигрирао је у Аустроугарску, а седиште архиепископа пећког било је премештено из Пећи у Сремске Карловце, у Карловачку митрополију која је 1848. године уздигнута на ранг патријаршије. Не интересујући се за духовне потребе и проблеме Срба под Турцима, фанариоти су наметали грчки богослужбени језик, а често су и сами били приморани да заступају више интересе Отоманског царства, уместо српске народне интересе. Домаће ниже свештенство у том периоду било је још необразованије, о њему нико није водио рачуна. Верски живот народа нагло је опадао, а Грци епископи су више

водили рачуна да изврше финансијске обавезе према Порти и да материјално себе добро обезбеде.

У таквој ситуацији околности везане за решавање „источног питања”, односно судбину Турског царства на југоистоку Европе, ишле су наруку ослободилачким тежњама српског народа не само на простору Београдског пашалука, где је 1804. године избио устанак, већ и у суседним српским земљама. Српски устанци, Први 1804. под Ђорђе Петровићем Карађорђе и Други под Милошем Обреновићем 1815. године, приморали су Турску да 1830. године призна српску политичку аутономију. Србија је постала аутономна кнежевина, па су нарасла и настојања за обновом црквене самосталности. Признање црквене аутономије Цариградска патријаршија учинила је 1831. године, када је донета одлука о стварању самоуправне Београдске митрополије као црквене области за целокупно подручје Кнежевине Србије. Истовремено, повучени су и сви епископи Грци из Србије. За првог поглавара Београдске митрополије постављен је Мелентије Павловић (у звању архиепископа београдског и митрополита Србије), дотадашњи архимандрит манастира Враћевшнице и учесник у оба српска устанка.

После Павловића, за митрополита је постављен Петар Јовановић који је дошао из Карловачке митрополије. Располагао је солидним богословским и општим образовањем, што је била велика предност, јер је требало много радити на организацији и уређењу нове Српске цркве, која је током турске вишевековне власти остала без свега. Требало је обновити црквено законодавство и администрацију, установити матичне књиге, повести бригу о свештеничком и монашком подмлатку, школовању учитеља и свештеника, отварању школа и просветних завода... У свему томе митрополит Петар имао је подршку српских кнезова Милоша Обреновића и Александра Карађорђевића. Обновљане су цркве и манастири широм Србије. Осетио се велики полет и ентузијазам у сваком погледу, а вековни сан о поновној самосталности Српске цркве постајао је стварност.

Након династичке смене у Србији 1859. године митрополита Петра Јова-

новића наследио је његов ученик, тада епископ шабачки Михаило Јовановић, који је завршио Кијевску духовну академију. Михаило је дуго управљао Српском црквом, с прекидом чак 32 године (1859–1881. и 1889–1898). Наставио је плодан рад свог претходника. Посебно је радио на унапређењу црквене и духовне просветне делатности, на образовању свештенства, писао је уџбенике, истакао се као проповедник и црквени пастир, добар организатор и велики борац за националне интересе српског народа, нарочито оних делова који су још били под Турцима (Јужна Србија, Македонија, Босна и Херцеговина...).

Србија је на Берлинском конгресу 1878. године међународно призната за независну државу. Наредне, 1879. године Београдска митрополија постала је самостална (аутокефална) црквена област, пошто је од Цариградске патријаршије добила и канонску црквену аутономију. Од формирања, у њеном саставу налазиле су се епархије: Београдска, Ужичка и Шабачка, нешто касније и Тимочка, а после 1878. године и Нишка. Убрзо потом митрополит Михаило Јовановић дошао је у сукоб са српским кнезом и владом због њиховог настојања да се мешају у унутрашње послове цркве, као и због отворене проаустријске политике. Због тога је био принуђен да напусти Србију 1881. године да би се вратио осам година касније.

Почетком 20. века Београдска митрополија имала је надлежност на читавом подручју Краљевине Србије, са управном поделом на следеће епархије: Београдску, Шабачку, Жичку, Нишку и Тимочку. Београдски епископ носио је титулу архиепископа и митрополита Србије. Након балканских ратова (1912–1913) отпочели су преговори са Цариградском патријаршијом о прикључењу епархија у ослобођеним областима (Старој Србији и Вардарској Македонији) Београдској митрополији, али су због издијања Првог светског рата они прекинути да би 1918. године били настављени. Преговори су окончани 1920. године, успостављањем уједињене Српске православне цркве. У њен састав ушле су Београдска митрополија, Карловачка патријаршија и Цетињска митрополија, које су пре тога има-

ле статус самосталних (аутокефалних) црква, те далматинска и босанско-херцеговачка црква, које су претходно биле под јурисдикцијом Цариградске патријаршије. На тај начин, уједињењем покрајинских православних црква на територији Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, након 154 године поново је успостављена Српска патријаршија. Овом приликом су и Рашко-призренска, Скопска и Велешко-дебарска епископија, које су после балканских ратова потпале под привремену управу Београдске митрополије, ушле у састав Српске православне цркве.

Први српски патријарх обновљене патријаршије био је митрополит Србије Димитрије (Павловић), од 1920. до 1930. године. Устоличен је у Београду 1920, а у манастиру Пећка патријаршија 1924. године. У време патријарха Димитрија основано је неколико нових епархија, затим Православни Богословски факултет у Београду 1920, у Загребу 1925. године Католички богословски факултет, као и Битољска богословија 1925. године. Још 1871. године била је отворена Призренска богословија (под првобитним називом Богословско-учитељска школа), једина српска школа те врсте у Старој Србији, која је одиграла значајну улогу у очувању националног, културног и верског идентитета Срба на овом простору; представљала је културно-просветно и црквено средиште Срба у овом делу Турског царства.

КОНКОРДАТСКА И АТЕИСТИЧКА КРИЗА

Српска православна црква је од 1920. године егзистирала као самостална црква у различитим друштвено-политичким условима и двома Југославијама да би се почетком 21. века вратила под окриље своје матичне државе, у којој је пре осам векова и настала. Све време суочавала се са бројним проблемима у свом раду, који су били узроковани углавном политичким приликама, њеним политичким и друштвеним окружењем.

Иако је Српска православна црква у Краљевини Југославији уживала статус државне цркве, била је принуђена да се бори са великим упливом Римокатоличке цркве на политички живот у држави.

У вези с тим, Краљевину ће 1937. године уздрмати велика политичка криза, у виду конкордатске кризе, а повод јој је било потписивање Конкордата југословенске владе са Ватиканом 1935. године. Патријарх Варнава, који се тада налазио на челу СПЦ, као и Свети архијерејски синод, одлучно су се успротивили великим привилегијама Римокатоличке цркве у Југославији које је она тим документом стицала, а које су ишле на штету православне и осталих вероисповести. Од пролећа 1937. године православно свештенство и политичка опозиција режиму Милана Стојадиновића развили су жестоку кампању против Конкордата, која је створила свеопшту психозу смртне опасности за српско православље. Патријарх Варнава је тврдио да се „Конкордатом угрожавају начела државног суверенитета, јер се изнад државне воље ставља воља Римске курије која је могла читав низ правних питања у држави решавати прописима канонског права Римокатоличке цркве”. Патријарх је преминуо 24. јула 1937, дан након ратификације Конкордата у Народној скупштини. После гласања у Скупштини, Свети архијерејски синод једногласно је 1. августа 1937. донео одлуку о екскомуникацији свих министара и посланика православне вере који су гласали за Конкордат, те су они изопштени из цркве. Стојадиновићева влада је касније, из спољнополитичких разлога, одустала од Конкордата и тиме окончала велику кризу која је у годинама пред издијање Другог светског рата довела до усијања односе између СПЦ и политичког врха државе.

На простору Југославије од 1945. до 1990. године, за време комунистичког режима, где је државни атеизам представљао део службене политике, незавидан положај СПЦ добио је једну другу, могло би се рећи, опаснију димензију. Јавно порицање, па и сузбијање религије оправдавало се чињеницом да верске разлике додатно подстичу разлике међу југословенским народима и националним мањинама, подгревају национализам и шовинизам и поткопавају братство и јединство међу њима. Католички и православни клер такође су били оптужени за сарадњу са окупатором и домаћим издајницима у Другом светском рату, па се

Фото: Андреј Синадиновић

исповедање вере сматрало имплицитном подршком пораженим и непријатељским политичким опцијама. Извршена је потпуна секуларизација јавног живота – у школама је укинута веронаука, из школских уџбеника избачен је верски садржај, а на јавној сцени доминирала је општа критика религије. Верски садржаји су такође прогнани из медија, чак су престали да се обележавају и верски празници – Божић и Ускрс. Комунистички режим је цркву одвојио од државе, а национализацијом њене имовине довео ју је у незавидан материјални положај.

Делећи судбину осталих конфесија у Југославији, Српска православна црква се нарочито нашла на удару југословенске државе и њених органа. Посебно је велики притисак на њу био у време патријарха Викентија (1950–1958), када је 1952. године Богословски факултет био избачен са Београдског универзитета због патријарховог одбијања и одуговлачења да се размотри питање „Македонске цркве”. Од 1947. године Српска православна црква константно је била изложена притисцима државних власти које су захтевале од српске јерархије да учини уступке поводом решавања црквеног

питања у Македонији и дозволи црквену аутономију у овој републици. То је, међутим, био само корак ка њеној пуној самосталности. Наиме, крајем 1966. самозвана „Македонска православна црква” званично је покренула питање добијања потпуне црквене самосталности, а у јулу 1967. године на Македонском црквено-народном сабору у Охриду донела је и одлуку о проглашењу аутокефалности „Македонске православне цркве”. Овом једностраном одлуком, противно канонима, почео је отворени раскол унутар Српске православне цркве који се пренео и савремени период и који још траје.

Српска православна црква се након распада СФРЈ вратила под окриље своје матичне државе – Србије, са статусом, правима и слободама које је уживала у најбољим временима. Учврстила је и проширила своју организацију, како у Србији, тако и бившим југословенским републикама и српској дијаспори у Европи и другим континентима (Америци, Аустралији, Новом Зеланду), трудећи се да свој народ поново врати под окриље православне вере и традиционалним духовним вредностима које су у деценијама после Другог светског рата биле за-

томљене. Ипак, остали су проблеми наслеђени из претходног периода, са којима се Српска црква и данас суочава. И даље траје раскол „Македонске цркве”, а сличан проблем појавио се и у Црној Гори, која тражи самосталност за своју цркву (Црногорску православну цркву која је регистрована 2000. године). Већина епархија у западним српским земљама добрим делом су опустеле у ратним операцијама 1991–1995. године, народ је расељен, а цркве и манастири у великом броју разорени.

У догађајима на Косову и Метохији, на простору Рашко-призренске епархије, од 1999. године спаљено је и порушено преко 80 цркава и манастира, од којих су неки из 14. века. Стара богословија из Призрена премештена је у Ниш (2011. године је враћена у Призрен), седиште Рашко-призренске епархије из Призрена је премештено у манастир Грачаницу, а неизвесна је и судбина преосталих Срба, манастира и цркава, вековних споменика, као и читавог хришћанског наслеђа Косова и Метохије. „Све што Србија данас има и чиме може да се поноси”, речи су патријарха Иринеја, „зачело се и развијало на Косову и Метохији”.

